

Petar Vuković
Filozofski fakultet, Zagreb
pvukovic@ffzg.hr

'Rečenični uzorak' u praškom funkcionalizmu

Pojam 'rečenični uzorak' u praškom se funkcionalizmu odnosi na apstraktne sintaktičke modele prema kojima se u nekom jeziku oblikuju konkretne rečenice. Nakon što ga je u jezikoslovlje uveo Vilém Mathesius, taj je pojam postao središnji u dvorazinskoj valencijskoj sintaksi, sintaktičkoj teoriji i metodologiji razvijenoj u drugoj polovici 20. st. u krugu lingvista okupljenih oko Františka Daneša. U članku se operacionalizacija 'rečeničnoga uzorka' u sintaktičkim opisima češkoga povezuje s postupnim ispunjenjem Mathesiusova načela jezičnoga opisa »od funkcije prema formi«, koje je u znatnoj mjeri obilježilo praški funkcionalizam. Ujedno se ističu prednosti i nedostaci sintaktičke koncepcije koja se na ovim polazištima razvila.

1. PRAŠKI FUNKCIONALIZAM

Među strukturalističkim školama koje su se razvile između dvaju svjetskih ratova Praška se u pregledima povijesti jezikoslovlja obično izdvaja kao funkcionalistička (usp. Bulygina 1964; Zvegincev 1965; Vachek 1966; Luelsdorff 1994). Za njezin se početak najčešće uzima 1926. godina, kad su počela organizirana i redovita izlaganja jezikoslovaca okupljenih u tamošnjem lingvističkom krugu, a nerijetko se ističe da su na dinamičan razvoj koji ju je obilježio utjecale i iznimno povoljne izvanjske okolnosti, jer je Prag, metropola u to doba jedine demokratske zemlje u srednjoj Europi, postao važnim stjecištem inovativnih jezikoslovnih zamisli i sa Zapada i s Istoka. Te bi zamisli dakako odjeknule znatno slabije da nisu pale na plodno tlo domaćega jezikoslovlja – primjerice, češki komparatist Josef Zubatý tad je već neko vrijeme bio smatran »simbolom protumladogramatičarskoga skepticizma« (Vachek 1966, 5), a Vilém Mathesius već je u članku *O potencijalnosti jezičnih pojava* iz 1911. nagovijestio otklon od dijakronijske lingvistike, ali i formulirao u to doba originalno

shvaćanje jezične sinkronije kao stanja koje nije okamenjeno, nego je imanentno obilježeno stanovitim osciliranjem, tj. »potencijalnošću«.

Od inozemnih članova Praškoga lingvističkoga kruga dubok trag u njegovu djelovanju ostavila su osobito dvojica Rusa, Nikolaj Trubeckoj i Roman Jakobson. Donijevši sa sobom impulse izvan Rusije u to doba još slabo poznate Moskvske i Kazanjske škole, oni su svojim radovima, posvećenima u velikoj mjeri fonologiji, postigli takav međunarodni odjek da se na Zapadu cijela Praška škola s njima nerijetko i poistovjećivala. S glavnim izvorištem europskoga strukturalizma pražane je povezoao Sergej Karcevskij, nekadašnji Saussureov student, pa su Praška i Ženevska škola tako na Prvome međunarodnom jezikoslovnom kongresu u Haagu 1928. i istupile zajedničkom deklaracijom o potrebi zaokreta prema sinkronijskoj lingvistici. Od toga kongresa datiraju i veze pražana s američkim lingvistima Bloomfieldom i Sapirom, dok o njihovoj upoznatosti s danskim i francuskim jezikoslovljem svjedoče izlaganja koja su u Pragu održali Hjelmsov, Brøndal, Benveniste i Tesnière. Na usmjerenje Praške škole svojim je učenjem o jezičnim funkcijama znatno utjecao i bečki psiholog Karl Bühler, kojega su također ugostili kao predavača (o »izvanjskoj povijesti« Praške škole usp. Vachek 1971).

Praški je funkcionalizam međutim znatno specifičan u odnosu na druge funkcionalizme već s obzirom na pristup samomu pojmu **funkcija**.¹ Iako njegova uporaba u pražana nije bila posve ujednačena (usp. Daneš 1999, 31), za općenitu teleološku usmjerenost cijele škole ključno je bilo određenje koje je *funkciji* dao Mathesius početkom 1920-ih (radovi iz toga razdoblja dostupni su u Mathesius 1982, usp. i Mathesius 1936; 1942a; 1942b; 1961, 1964). Njegovo je polazište bilo shvaćanje da su govornici svih jezika suočeni s potrebom da verbaliziraju manje–više iste semantičke komplekse te je zato smatrao da bi u lingvistici središnje mjesto trebala zauzeti kontrastivna analiza formalnih sredstava kojima se na te, uglavnom jednake, komunikacijske potrebe u različitim jezicima odgovara.² Određivanje jezičnih funkcija u *Tezama* (»Thèses«, 1929), iza kojega vjerojatno stoje Jakobson i Havránek, odaje međutim i drugu struju utjecaja, tj. ruske formaliste i njihov pristup jezičnim funkcijama s obzirom na promjene glasovne, gramatičke i leksičke strukture jezika što ih uzrokuju – sukladno tomu, umjesto na klasifikaciju samih funkcija, *Teze* se koncentriraju na klasifikaciju funkcionalnih jezika.

1 U pokušajima da se u lingvističko mišljenje uvede okvirna razdioba na funkcionalizam, u kojem jezične funkcije imaju dominantnu ulogu, i formalizam, za koji je primarna analiza jezične forme, Praškoj školi na funkcionalističkom polu obično se pridružuju Ženevska škola i jezikoslovna tradicija koja je iz nje izrasla (Bally, Tesnière, Helbig, Martinet), Londonska škola (Firth, Haliday), nizozemski lingvisti Reichlin i Dik te mnogobrojni noviji pravci koji se razvijaju ponajprije u SAD-u. Usp. Dirven – Fried 1987.

2 Mateziusovska je tradicija shvaćanja funkcije kao zadaće koju jezik ili njegove komponente trebaju obaviti u češkoj lingvistici silno ojačala nakon Drugoga svjetskoga rata, kad pražani polemiziraju s Hjelmsovovim logičko–matematičkim pristupom funkciji (usp. Skalička 1948, Havránek i sur. 1964, Vachek 1966).

Spoj tih dviju tradicija za praški je funkcionalizam u znatnoj mjeri karakterističan do danas – shvaćanje funkcionalizma koje se koncentriralo na odnos sustava kao cjeline, eventualno i nekih njegovih sastavnica, sa zbiljom i s mišljenjem odrazilo se na mnogim područjima jezikoslovlja kojima su se pripadnici Praške škole bavili. U teoriji književnoga jezika i jezične kulture s toga je polazišta izvedena kritika radikalnoga jezičnoga purizma te se tvrdilo da iz jezika ne bi trebalo iskorjenjivati sredstva koja su u njemu funkcionalno iskorištena, bez obzira na njihovo eventualno strano podrijetlo (Jakobson 1932); na području stilistike razvijene su teorija poetskoga jezika (Mukařovský 1932) i teorija funkcionalnih stilova, pri čemu su se stilovi međusobno razlikovali u prvom redu prema tomu kojim praktičnim zadaćama služe (Havránek 1942); na području sintakse koncipirana je tzv. aktualna rečenična članidba (Mathesius 1939), koja je poslije postala poznatija kao funkcionalna rečenična perspektiva (taj je termin prvi put upotrijebljen u Firbas 1957), a odnosila se na analizu iskaza s obzirom na njegovu obavijesnu funkciju. Karakteristično shvaćanje funkcionalizma obilježilo je međutim promišljanje sintakse u češkoj lingvistici i na znatno dubljoj razini.

2. 'FUNKCIONALNA SINTAKSA'

Razvoj sintakse u bohemistici do danas počiva na postavkama što ih je formulirao Mathesius u sklopu svoje koncepcije funkcionalnoga jezikoslovlja³ – osnovno je polazište svojega pristupa pritom sam sažeo ovako: »Jezik definiramo kao sustav funkcionalnih sredstava izražavanja, kao sustav znakova koji se manifestira u obliku skupa mogućnosti što su na raspolaganju pripadnicima neke jezične zajednice u danom vremenu i na danom mjestu radi sporazumijevanja govorom.«⁴ (Mathesius 1961, 10). Unutar funkcionalnoga jezikoslovlja Mathesius je razlikovao dvije discipline, funkcionalnu onomaziologiju i funkcionalnu sintaksu, pri čemu ih je zamislio tako da predmeti njihova bavljenja pokriju cjelokupno područje za koje bi znanost o jeziku mogla bila zainteresirana. Tako koncipirane, one se donekle križaju s tradicionalnim jezikoslovnim disciplinama te predmet morfoloških istraživanja, primjerice, pripada djelomice funkcionalnoj onomaziologiji, djelomice funkcionalnoj sintaksi. Onomaziologiju je Mathesius definirao kao teoriju označavanja, a njezinim je predmetom smatrao suodnos pojedinačnih jezičnih jedinica i značenja na koja te jedinice upućuju. Sam se na području što ga je funkcionalnoj onomaziologiji pripisivao bavio, primjerice, analizom čeških i engleskih denominacija te je u vezi s tim zaključio

3 Dva su najvažnija usmjerenja u suvremenoj češkoj sintaksi funkcionalni generativni opis, koji razvijaju ponajprije Petr Sgall, Jarmila Panevová i Eva Hajičová, te dvorazinska valencijska sintaksa, čiji je glavni teoretičar František Daneš. Upravo se Daneš među češkim lingvistima ističe time što se svjesno nastavlja na Mathesiusa (usp. Daneš 1987 i Daneš 1999) te je i svoju koncepciju razvio pozivajući se u mnogim aspektima na njegove zamisli.

4 »Jazyk definujeme jako soustavu účelných prostředků vyjadřovacích, soustavu znaků, která se nám ve skutečnosti jeví jako souhrn možností, které jsou k dispozici příslušníkům téhož jazykového společenství v dané době na daném místě k dorozumívání mluvou.«

da se ta dva jezika u funkciji imenovanja istih segmenata izvanjezične zbilje služe različitim formalnim sredstvima, češki uglavnom derivacijom (*letec, letadlo, letiště*), a engleski kompozicijom (*airman, aircraft, airport*) (usp. Vachek 1966, 18).

Funkcionalnu sintaksu odredio je pak kao disciplinu koja se bavi složenijim jezičnim jedinicama i mehanizmima kojima nastaju pri povezivanju elementarnih denominacija. Isticao je pritom da se u jezičnoj proizvodnji takvo povezivanje izvodi sukladno apstraktnim **rečeničnim uzorcima**, shematskim struktura i svojevrsnim idealnim modelima po uzoru na koje se u danom jeziku sastavljaju konkretne rečenice svih mogućih tipova (usp. Mathesius 1942a, 17). U činu povezivanja elementarnih denominacija središnju važnost ima predikacija te je i u strukturi apstraktnih rečeničnih uzoraka predikat kategorija o kojoj u mnogočemu ovise njezini preostali elementi. Zahvaljujući svojim semantičkim obilježjima, predikat naime omogućuje otvaranje pozicija na koje se uvrštavaju ostali rečenični članovi, pri čemu je oblik u kojem se pojavljuju također zadan predikatnom semantikom, i to bilo jednoznačno, bilo kao skup nekoliko alternativnih mogućnosti.

Osim kao apstraktan uzorak, rečenica se javlja i kao **iskaz**, tj. konkretan izričaj, pri čemu Mathesius vrlo jasno razlikuje ta dva njezina aspekta i ustvrđuje da »rečenica shvaćena kao apstraktan uzorak pripada jeziku, a kao konkretan izričaj govoru.«⁵ (Mathesius 1947, 173). Sukladno tomu, i znanstveno bavljenje rečenicom raslojava se u dvije razine – s jedne se strane nalazi disciplina koja se fokusira na strukturu apstraktnih rečeničnih tipova, a s druge disciplina koja se bavi generiranjem konkretnih izričaja u pojedinom činu iskazivanja. Mathesius ističe da sintaksi u pravom smislu pripada samo disciplina koja se rečenicama bavi na prvoj, »apstraktnoj« razini, dok je za proučavanje rečenice kao ostvarenoga izričaja, promatranoga iz perspektive čina iskazivanja i situacije u kojoj se taj čin izvodi, koncipirao poseban, »izvengramatički« dio sintakse – aktualnu rečeničnu članidbu.

Bavljenje obavijesnom organizacijom iskaza razmjerno je brzo preraslo granice češke lingvistike (Mathesius je, kako je to već spomenuto, koncipiranjem aktualne rečenične članidbe zapravo zacrtao područje plodnih istraživanja koja će se razviti pod egidom funkcionalne rečenične perspektive), no teorija apstraktnih rečeničnih uzoraka razvijala se dalje uglavnom u bohemistici.⁶ Izravna posljedica originalne zamisli o rečeničnim uzorcima kao kategoriji koja bi na sintaktičkoj razini imala status usporediv sa statusom morfema na morfološkoj i fonema na fonološkoj bilo je to što se u češkoj lingvistici proučavanje sintakse sad jedva moglo zamisliti bez njihove temeljite analize. Mathesius je tako začeo pristup rečenici koji bohemisti razvijaju do najnovijih dana, a obi-

5 »Do jazyka patří věta jako abstraktní vzorec, kdežto jako konkrétní promluva náleží do mluvy.«

6 Iako je nešto odjeka imala u drugim slavenskim filologijama (usp. Švedova 1970; Grochowski – Karolak – Topolińska 1984; Hlavsa 1988; Káčala 1989), ona je u njima prihvaćana u pravilu s oprezom, a ponegdje i s kritikom (usp. ponajprije Bulygina 1964).

lježen je k tomu i stalnom težnjom da se sintaktički opisi što više približe njegovu načelu jezičnoga opisa »od funkcije prema formi«. ⁷

3. REČENIČNI UZORAK

Na tragu Mathesiusovih zamisli i uz stalno praćenje recentnih radova objavljenih u najvažnijim središtima razvoja sintaktičkih teorija (pregledi teorija kojima su se izravno nadahnjivali objavljeni su u dvije publikacije: Daneš – Hlavsa – Kořenský i sur. 1973 te Daneš – Hlavsa i sur. 1981), u češkom je jezikoslovlju u drugoj polovici 20. st. razvijena **dvorazinska valencijska sintaksa**, sintaktička teorija i metodologija u kojoj središnju važnost ima upravo pojam apstraktnoga rečeničnoga uzorka (dosad najpotpuniji prikaz teorije u Daneš – Hlavsa i sur. 1981, usp. i Daneš 1994). U toj se teoriji polazi od pretpostavke da je osnovna funkcija rečenicâ u svakom jeziku prikaz realnih ili fiktivnih situacija, no kako su takve situacije u pravilu iznimno složene, da bi se na njih jezikom uopće moglo uspješno referirati, nužno ih je pojednostavniti i predstaviti kao idealne modele (usp. Dokulil – Daneš 1958). Pri takvu modeliranju u obzir se uzimaju samo neki sudionici situacije i samo neki od odnosa u kojima stoje, a za shematizirane situacijske tipove u pojedinim se jezicima razvijaju konvencionalni sintaktički modeli, prema kojima se u tom jeziku oblikuju sve realne rečenice.

Glavnu poziciju u konvencionalnim sintaktičkim modelima zauzima **predikat**, koji se u sklopu dvorazinske valencijske sintakse shvaća isključivo kao semantički entitet što denotira situacijski tip te oko sebe stvara **intencijsko polje**, tj. mrežu semantičkih odnosa u kojima stoje sudionici situacije ili **participanti**. Svakom se participantu pritom pripisuje odgovarajuća **semantička uloga** – primjerice, u intencijskom polju predikata »*pisati (pismo)*«, koji upućuje na situacijski tip »netko čini da nešto nastane«, nalaze se dva participanta, jedan s ulogom **agensa**, drugi s ulogom **pacijensa** (o semantičkoj strani rečeničnoga uzorka usp. Daneš 1968a i Daneš 1968b).

Semantička konfiguracija predikata i participanata u njegovu intencijskom polju, tzv. **semantički rečenični uzorak**, pridružuje se pak svojem formalnomu korelatu – **gramatičkomu rečeničnomu uzorku**, koji omogućuje »materijalizaciju« dotičnoga značenjskoga kompleksa te samim time i denotaciju situacije koja je u taj značenjski kompleks »preslikana«. **Predikator**, tj. konkretni predikatni izraz u nekoj rečenici, zahvaljujući svojim sintaktički relevantnim semantičkim obilježjima, otvara naime **valencijsko polje**, tj. sustav pozicija za druge rečenične članove, pri čemu se elementi koji ispunjavaju te pozicije ostvaruju u obliku što ga određuje valencija dotičnoga predikatora. Pri-

7 Iako su neki lingvisti to načelo tumačili kao proceduru prema kojoj se mora postupati u konkretnoj jezičnoj analizi (usp. Novak – Sgall 1968), s obzirom na to da se Mathesius zauzimao za empirijski pristup, u kojem istraživač polazi od onoga što je dano – a u slučaju sintakse dani su bez sumnje iskazi – vjerojatnije je ipak da je riječ o cilju koji bi lingvistička istraživanja trebala postići i o načinu na koji bi rezultati do kojih se došlo trebali biti prikazani (usp. Daneš 1999).

mjerice, predikator *pisati* (*pismo*) u svojem valencijskom polju otvara pozicije za rečenične članove u nominativu, akuzativu i dativu. Važno je napomenuti da se predikator ne može posve izjednačiti s glagolom jer su neki glagoli polisemni te u pojedinima od svojih značenja imaju različite valencijske sposobnosti, zbog čega se zapravo »raslojavaju« u više predikatora (npr. glagol *voditi* predstavlja dva različita predikatora u rečenicama *Ivan vodi dnevnik* i *Hajduk vodi 3:0*). Kao predikatori usto mogu funkcionirati i u stanovitoj mjeri frazeologizirani spojevi riječi, pa je tad riječ o tzv. **analitičkim predikatorima** (npr. *uzeti na znanje, doći k sebi*) (o formalnoj strani rečeničnoga uzorka usp. Daneš 1963).

Kad je valencijski potencijal predikatora u rečenici potpuno ostvaren, dobiva se potpuna rečenica sa svim **konstitutivnim rečeničnim članovima**. Neki su od tih članova pritom **obligatorni**, dok su drugi samo **potencijalni**, primjerice subjekt u mnogim slavenskim jezicima. (U rečenici */Ivan/ piše pismo* konstitutivni su rečenični članovi subjekt i objekt, no dok je iskazivanje objekta obligatorno, subjekt je samo potencijalan. Rečenica */Ivan/ piše*, u kojoj nema ni objekta, temelji se pak na drugom predikatoru.) Postoje međutim i **fakultativni** rečenični članovi, koji nisu predviđeni valencijskim potencijalom predikatora, nego se u iskazima ostvaruju sukladno komunikacijskim potrebama govornika – najčešće je riječ o onim rečeničnim članovima koji se u tradicionalnoj sintaksi nazivaju priložnim oznakama (npr. *cijelo poslijepodne* u rečenici *Ivan piše pismo cijelo poslijepodne*). Sam gramatički rečenični uzorak čine pritom predikator i konstitutivni rečenični članovi, dok je uvrštavanje fakultativnih i ispuštanje potencijalnih članova definirano posebnim **derivacijskim pravilima**, koja se primjenjuju na gotov gramatički rečenični uzorak – jedno je od osnovnih derivacijskih pravila, primjerice, zakonitost u pojedinim slavenskim jezicima da se subjekt može ispustiti u svim rečenicama (o rečeničnim članovima usp. Daneš 1971).

Jezični prikaz izvanjezične situacije ne može se međutim svesti na puko »preslikavanje«, jer je on uvelike obilježen subjektivnim i društvenim elementima. Naime, istu je situaciju moguće denotirati većim brojem različitih iskaza, primjerice: 1. *Otac je Luki darovao sat*; 2. *Luka je (od oca) dobio sat*; 3. *Luki je (od oca) darovan sat*; 4. *Otac je darovatelj Lukina sata*; 5. *Luka je obdaren satom*. Za sve te rečenice neprijeporno se može ustvrditi da na određenoj razini imaju istu semantičku strukturu i da odgovaraju istoj zbiljskoj situaciji, koja obuhvaća tri participanta – početnoga vlasnika, sat, završnoga vlasnika – i može se opisati kao promjena vlasništva sata čiji je izvoditelj njegov početni vlasnik. Nijedna od njih nije međutim strukturirana na jednak način ni na formalnogramatičkoj ni na semantičkoj razini – participantima se pripisuju različite semantičke uloge i smješteni su u druge pozicije na formalnoj razini, pri čemu su neki od njih k tomu u pojedinima od navedenih iskaza potisnuti u drugi plan time što su u poziciji potencijalnoga ili fakultativnoga rečeničnoga člana, a u nekim strukturama njihovo iskazivanje uopće nije moguće. Specifičan odnos zajedničke semantičke jezgre s jedne strane te subjektivno i društveno uvjetovanih modela jezične formulacije s druge u sklopu dvorazinske valencijske sintakse naziva se **hijerarhizacijom semantičke strukture rečenice**, a

mehanizam kojim se ostvaruje može se odrediti kao projekcija gramatičkoga rečeničkoga uzorka na zajedničku semantičku jezgru, tijekom koje se zapravo i formira specifičan semantički rečenični uzorak (usp. Daneš – Hlavsa 1978).

Uzajamno pridruženi semantički i gramatički rečenični uzorak nazivaju se u sklopu dvorazinske valencijske sintakse **kompleksnim rečeničnim uzorkom**. S postupnim razvojem te teorije sve se jasnije učvršćivalo uvjerenje da upravo kompleksni uzorci odgovaraju onim apstraktnim sintaktičkim modelima o kojima je govorio Mathesius te da, sukladno tomu, upravo određivanje kompleksnih rečeničnih uzoraka u nekom jeziku predstavlja prvi korak u spoznavanju njegova sintaktičkoga sustava. Tim su uvjerenjem obilježeni svi češki sintaktički opisi u kojima su operacionalizirane postavke dvorazinske valencijske sintakse, ali se međusobno razlikuju po aspektu kompleksnih struktura koji u njima dopijeva u prvi plan.

4. SINTAKTIČKI OPISI

Prvi cjelovito koncipiran sintaktički opis češkoga koji se oslanjao na pristup karakterističan za dvorazinsku valencijsku sintaksu bila je *Skladba spisovné češtiny* M. Grepla i P. Karlíka (1986). U njoj se naime polazi od pretpostavke da su sistemske osnove konkretnih komunikacijskih jedinica ili iskaza apstraktne strukture utemeljene na predikatorima, koji u njima imaju središnji položaj jer zapravo konstruiraju i organiziraju rečenicu. Kao glavni kriterij određivanja apstraktnih rečeničnih struktura ističe se pritom valencijski potencijal predikatora. Primjerice, kad se polazi od broja valencijski vezanih konstitutivnih elemenata, dobiva se razmjerno ograničen repertoar uzoraka: uzorci utemeljeni na predikatorima koji ne traže valencijsku dopunu (*Kiši*); koji ne traže lijevu, nego samo desne valencije (*U peći je zapucketalo*); koji traže samo lijevu valenciju (*Marko je pobljedio*); koji traže dvije valencije, lijevu i desnu (*Stjepan gradi kuću*) i sl. Broj uzoraka povećava se kad se u obzir uzmu i tipični oblici u kojima se pojedine valencije ostvaruju, tj. padeži ako je riječ o imenskim riječima ili tip zavisne surečenice i subjunktor kojim se ona uvodi ako je riječ o ostvarivanju participanta u obliku klauzule.

Što se tiče opisa semantičke strane rečeničnih struktura, Grepl i Karlík ističu da je njezina pretpostavka provedena semantička klasifikacija predikatora, »jer skupine predikatora za koje intuitivno osjećamo da su semantički međusobno srodne impliciraju u pravilu iste participante (participantske 'uloge'), a i na formalnoj strani rečeničnih struktura često ih karakterizira jednako ili djelomice jednako sintaktičko ponašanje, npr. imaju jednak valencijski potencijal ili druge zajedničke formalne eksponente i manifestacije«⁸ (Grepl – Karlík 1986, 143). Iako upućuju na dotad već provedene i objavljene klasifikacije čeških glagola (Daneš 1968b, Daneš 1971a), ne pokušavaju odrediti elementarne

8 »[...] nebot skupiny predikátorů, u kterých intuitivně cítíme, že k sobě sémanticky patří, implikují zpravidla tytéž participanty (participantské 'role') a také na výrazové rovině větých struktur se často vyznačují stejným nebo částečně stejným syntaktickým chováním, např. mívají stejnou valenční shopnost nebo jiné společné formální exponenty a projevy.«

rečenične strukture na temelju semantičkih obilježja, nego se obrada semantičke strane rečenice u ovoj sintaksi svodi na prikaz načina na koji se na formalnoj razini manifestira semantička različitost predikatora: različitim valencijskim potencijalom, mogućnošću alternacije oblika u nekoj valencijskoj poziciji, mogućnošću ili nemogućnošću nominalizacije zavisne surečenice, mogućnošću da participant bude ostvaren zavisnim surečenicama različitoga tipa i s različitim subjunktorima, mogućnošću različitih transformacija i sl. (usp. Grepl – Karlík 1986, 148–153).

Samo godinu dana nakon Grepl–Karlíkove sintakse objavljena je i *Mluvnice češtiny 3. Skladba*, koja je nastala kao rezultat kolektivnoga napora lingvista okupljenih oko Františka Daneša (Daneš – Grepl – Hlavsa 1987). Tu sintaksu od Grepl–Karlíkove razlikuje ponajprije viša razina znanstvenosti i iscrpnosti, ali kako je nastala na manje–više istim teoretskim temeljima i u gotovo isto vrijeme, u pristupu apstraktnim rečeničnim strukturama kao elementarnim kategorijama sintaktičke razine bitne razlike nema. Njihovo se određivanje i klasifikacija i ovdje naime provode isključivo na temelju formalnih kriterija, pri čemu se valencijska obilježja kombiniraju s tradicionalnom podjelom na subjektne i besubjektne tipove – rečenične se strukture naime najprije dijele na subjektne i besubjektne, zatim unutar tih skupina na podskupine prema broju valencijskih pozicija koje predikatori otvaraju, i na kraju unutar tako dobivenih podskupina prema obliku formalne realizacije rečeničnih članova.

Bitan metodološki zaokret u pristupu apstraktnim sintaktičkim strukturama donijela je *Składba češtiny* M. Grepla i P. Karlíka (1998), jer se u njoj određivanju tih struktura prvi put pristupa ponajprije iz semantičke perspektive. Početna su točka tipologije ovdje naime izvanjezične situacije na koje sintaktičke strukture upućuju, odnosno propozicije kojima se te situacije sadržajno uobličuju i koje se mogu rekonstruirati u prvom redu na temelju sintaktički relevantnih semantičkih obilježja predikatora. Grepl i Karlík razlikuju pritom devet situacijskih tipova koje smatraju relevantnima za sintaktički sustav svakoga prirodnoga jezika: identitet, egzistenciju, kvalifikaciju, pripadnost, položaj, lokalizaciju, kvantifikaciju, korelaciju i procesualnost (Grepl – Karlík 1998, 57). Većina se njih može dalje klasificirati na tri osnovna podtipa, pri čemu se kriterij klasifikacije nalazi u razdiobi predikatora na elementarne, jednostavne mutacijske i akcijske mutacijske te općenitoj tendenciji predikatora da se udružuju u tročlane porodice s po jednim članom iz svakoga od tih razreda. Kao podtipovi razlikuju se tako propozicije iskazane rečeničnim strukturama s elementarnim predikatorima (npr. *Rublje je suho*), propozicije iskazane rečeničnim strukturama s jednostavnim mutacijskim predikatorima (npr. *Rublje se suši*) i propozicije iskazane rečeničnim strukturama s akcijskim mutacijskim predikatorima (npr. *Susjeda suši rublje*). U okviru svakoga podtipa klasifikacija se, s obzirom na druga sintaktički relevantna semantička obilježja, može nastaviti detaljnije na različitim stupnjevima apstrakcije.

Važnu ulogu u daljnjoj analizi osnovnih rečeničnih struktura imaju i semantičke uloge participanata. Iako se status semantičkih uloga ili tipova participanata tijekom razvoja dvorazinske valencijske sintakse više puta mijenjao, od početne pretpostavke da je riječ o razmjerno čvrsto fundiranim kategorijama

(Daneš 1968b) do sumnje u to da je riječ o diskretnim kategorijama koje mogu biti išta više od mnemotehničkoga pomagala (Daneš – Hlavsa i sur. 1981), Grepl i Karlík ustrajavaju na njihovoj objasnidbenoj važnosti te sastavljaju završen popis semantičkih uloga kojima se služe u svojoj tipologiji (Grepl – Karlík 1998, 38–41). Semantičke uloge u njihovu su popisu podijeljene u dvije skupine – supstancijske i situacijske, pri čemu se unutar supstancijskih dalje razlikuju prema tomu odnose li se na predmete, mjesto ili vrijeme. Na predmete u širem smislu odnose se sljedeće supstancijske semantičke uloge: agens, kazator, procesor, nositelj obilježja, posesor, ekspirijent, recipijent, beneficijens, pacijens, stimulus, instrument, vehikl. Od supstancijskih semantičkih uloga na mjesta se odnose: lokus, direktiv i origativ, a na vrijeme tempus. Situacijskim se semantičkim ulogama smatraju situacije, tj. radnje, stanja i mutacije te njihovih sudionici, a primarno se iskazuju sporednim rečenicama. Unutar njih razlikuju se: informacija, instrukcija, stimulus i cilj.

Iako su funkcionalistički orijentirani češki lingvisti još od Mathesiusova doba prednost deklarativno davali pristupu u kojem bi »funkcionalna«, odnosno semantička razina u lingvističkom opisu imala središnji položaj, u većini sintaktičkih radova koji su teoretsko uporište našli u dvorazinskoj valencijskoj sintaksi, pa i u dvjema monografski koncipiranim sintaksama češkoga iz 1980–ih (Grepl – Karlík 1986; Daneš – Grepl – Hlavsa 1987), apstraktne sintaktičke strukture određivale su se na temelju formalno–gramatičkih odnosa između predikatora i drugih konstitutivnih rečeničnih članova: prema broju konstitutivnih rečeničnih članova, prema vrsti riječi ili klauzule kojoj pripada izraz što zauzima dotičnu poziciju i prema gramatičkim kategorijama kojima je taj izraz u danoj sintaktičkoj strukturi obilježen. Tek je Grepl–Karlíkova *Skladba češtiny* (1998) određivanju rečeničnih uzoraka pristupila polazeći od semantičkih kategorija, i to zahvaljujući ponajprije mnogobrojnim empirijskim istraživanjima čeških glagola koja su joj prethodila i na temelju kojih su semantičke kategorije uopće mogle biti utvrđene. Stvorivši pojmovni aparat s ambicijom da se njime omogući semantičko modeliranje svih realnih i potencijalnih situacija, a u drugom koraku i povezivanje tih značenjskih modela s formalnim sredstvima kojima se omogućuje njihovo iskazivanje, ta se sintaksa dosad najviše približila idealu što ga je Mathesius postavio funkcionalnoj sintaksi.

5. PREDNOSTI I NEDOSTACI KONCEPCIJE

Mathesiusova zamisao da se sintaktički sustav nekoga jezika prikaže kao ureden skup apstraktnih rečeničnih uzoraka, koji bi se k tomu trebali temeljiti na semantičkim kategorijama kako bi u središte pozornosti dospjela njihova funkcija upućivanja na izvanjezične situacije, u razvoju dvorazinske valencijske sintakse postupno se približavala svojem ispunjenju. U prvim sintaktičkim opisima koji su se temeljili na toj teoriji rečenični su uzorci bili prikazivani ponajprije prema svojim formalnim obilježjima, što je omogućilo da se na jednostavan i razmjerno iscrpan način, u obliku sistematiziranoga i hijerarhiziranoga kataloga uzoraka, prikažu najvažniji češki formalno–sintaktički modeli. Zahva-

ljujući tomu, na temelju ograničena broja apstraktnih sintaktičkih struktura formalno je opisan znatan dio ostvarenih i potencijalnih iskaza češkoga te je ponudena pregledna i razmjerno cjelovita slika jezgrenih sintaktičkih odnosa u tom jeziku. Znatnije približavanje Mathesiusovu idealu »od funkcije prema formi« postignuto je međutim tek u trećem od spomenutih monografskih sintaktičkih opisa češkoga.

U obliku u kojem je prikazan u toj sintaksi, taj pristup omogućuje unapređivanje upravo onoga na čemu je sam Mathesius isticao njegove prednosti – komparativnoga pristupa. Zahvaljujući proceduri koja u sintaktičkom opisu kreće od semantike prema formi, njime se naime omogućuje dovođenje u jednoznačnu vezu različitih formalnih konstrukcija kojima se u dvama jezicima iskazuju isti semantički kompleksi, što bi bilo nezamislivo kad bi teoretski okvir poredbenom pristupu činila tradicionalna sintaksa.

Osim što omogućuje da se u komparativnim analizama uspoređuju uistinu ona sredstva za koja se može ustanoviti da upućuju na iste semantičke komplekse, takav je pristup koristan i u sintaktičkim zadaćama ograničenima na spoznavanje strukture jednoga jezika. Iz njegove se perspektive naime puno jasnije uočava supostojanje konkurentnih sredstava kojima se u jednom jeziku iskazuju pojedini semantički kompleksi, a posebno činjenica da ta sredstva nisu atomizirana i međusobno izolirana, nego da čine unutar sebe razmjerno čvrsto strukturiran sustav te da su diferencirana upravo prema posebnim funkcijama koje obavljaju. U opisu koji bi polazio od formalnih obilježja činjenica da postoje konkurentna sredstva ne bi nužno ostala nezapažena, ali bi uočavanje njihove strukturiranosti prije bilo rezultat slučajnoga uvida nego metodološki predviđene procedure.

Najveća opasnost u primjeni dvorazinske valencijske sintakse počiva dakako u tome što se njezin pristup temelji uvelike na semantičkim kategorijama, koje se bitno razlikuju od formalnih po tome što često nisu diskretne, nego su međusobno znatno slabije razgraničene, a u pojedinim slučajevima do te mjere slabo odredive da čak ni sumnje u njihovo postojanje ne izgledaju posve neutemeljeno. Uporaba semantičkih kategorija podrazumijeva zato nužno veće rizike i spremnost istraživača na njihove česte, katkad i krupnije revizije, što pokazuje i sam razvoj dvorazinske valencijske sintakse, ali jedino ona može donijeti napredak u spoznavanju načina na koji rečenicama komuniciramo i na koji sintaktička organizacija iskaza funkcionira. Semantički utemeljenu sintaksu od prevelikih bi lutanja moglo spasiti načelo poznato još iz klasičnih radova pripadnika Praške škole – sve dok se semantika promatra u čvrstoj vezi s formalnom stranom i sve dok se njezine kategorije, u duhu komutacijskih pravila, ovjeravaju sukladno tomu uzrokuju li njihove alternacije i promjene na formalnoj razini, semantika će sintaktičkim istraživanjima donositi više koristi nego teškoća. Pritom na umu treba imati da formalni eksponenti rečenične semantike nisu samo različiti gramatički uzorci, nego se različitost semantičkih struktura formalno manifestira i drugdje, nerijetko na vrlo suptilne načine, a pojedine manifestacije dobivaju ili gube relevantnost prema tomu koje se rečenične strukture uzajamno konfrontiraju.

Literatura

1. Bulygina, T. V. [Булыгина, Т. В.] 1964. »Пражская лингвистическая школа«. U: M. M. Гухман – В. Н. Ярцева (ur.). *Основные направления структурализма*, Москва, 46–126.
2. Daneš, F. 1963. »Syntaktický model a syntaktický vzorec«. U: *Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii*, Praha, 115–124.
3. Daneš, F. 1968a. »Sémantická struktura větného vzorce«. U: *Otázky slovanské syntaxe II*, Brno, 45–49.
4. Daneš, F. 1968b. »Some thoughts on the semantic structure of sentence«. *Lingua* 21, 55–69.
5. Daneš, F. 1971a. »Pokus o strukturní analýzu slovesných významů«. *Slovo a slovesnost* 32, 193–207.
6. Daneš, F. 1971b. »Větné členy obligatorní, potenciální a fakultativní«. U: *Miscellanea Linguistica*, Ostrava, 131–138.
7. Daneš, F. 1987. »On Prague school functionalism in linguistics«. U: Dirven, R. – Fried, V. (ur.). *Functionalism in linguistics*, Amsterdam – Philadelphia, 3–38.
8. Daneš, F. 1994. »The sentence–pattern model of syntax«. U: Luelsdorff, P. A. (ur.). *The Prague school of structural and functional linguistics*, Amsterdam – Philadelphia, 197–221.
9. Daneš, F. 1999. »Mathesiova koncepcie funkční gramatiky v kontextu dnešní jazykovědy«. U: *Jazyk a text I. Výbor z lingvistického díla Františka Daneše, část 1*, Praha, 39–56.
10. Daneš, F. – Grepl, M. – Hlavsa, Z. 1987. *Mluvnice češtiny (3), Skladba*, Praha.
11. Daneš, F. – Hlavsa, Z. 1978. »Hierarchizace sémantické struktury věty«. U: *Československé přednášky pro VIII. Mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu. Lingvistika*, Praha, 67–77.
12. Daneš, F. – Hlavsa, Z. i sur. 1981. *Větné vzorce v češtině*, Praha.
13. Daneš, F. – Hlavsa, Z. – Kořenský, J. i sur. 1973. *Práce o sémantické struktuře věty (přehled a kritický rozbor)*, Praha.
14. Dirven, R. – Fried, V. (ur.) 1987. *Functionalism in linguistics*, Amsterdam – Philadelphia.
15. Dokulil, M. – Daneš, F. 1958. »K t. zv. významové a mluvnické stavbě věty«. U: Dostál, A. (ur.). *O vědeckém poznání soudobých jazyků*, Praha, 213–246.
16. Firbas, J. 1957. »K otázce nezakladových podmětů v současné angličtině«. *Časopis pro moderní filologii* 39, 22–42, 165–173.
17. Grepl, M. – Karlík, P. 1986. *Skladba spisovné češtiny*, Praha.
18. Grepl, M. – Karlík, P. 1998. *Skladba češtiny*, Olomouc.
19. Grochowski, M. – Karolak, S. – Topolińska, Z. 1984. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa.
20. Havránek, B. 1942. »K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka«. *Časopis pro moderní filologii* 28, 409–416.
21. Havránek i sur. 1964. »The contribution of structural linguistics to historical and comparative studies of Slavic languages«. U: Vachek, J. (ur.). *A Prague school reader in linguistics*, Bloomington, 454–463.
22. Hlavsa, Z. 1988. »Koncepcie větného vzorce v gramatickém popisu slovanských jazyků – čtvrt století zkušeností a problémů. U: Petr, J. (ur.). *Československá slavistika 1988*, Praha, 99–107.
23. Jakobson, R. 1932. »O dnešním brusičství českém«. U: Havránek, B. – Weingart, M. (ur.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha, 85–122.
24. Káčala, J. 1989. *Sloveso a sémantická struktúra vety*, Bratislava.
25. Luelsdorff, P. A. (ur.) 1994. *The Prague school of structural and functional linguistics*, Amsterdam – Philadelphia.

26. Mathesius, V. 1911. »O potenciálnosti jevů jazykových«. *Věstník Král. České společnosti nauk* II, 1–24 (engleski: »On the potentiality of the phenomena of language«. U: Vachek, J. (ur.). *A Prague school reader in linguistics*, Bloomington, 1964, 1–32).
27. Mathesius, V. 1936. »On some problems of the systemic analysis of grammar«. *Travaux du Cercle linguistique de Prague* 6, 95–107.
28. Mathesius, V. 1939. »O takzvaném aktualním členění věty«. *Slovo a slovesnost* 5, 171–174.
29. Mathesius, V. 1942a. »O soustavném rozboru gramatickém«. *Slovo a slovesnost* 8, 88–92.
30. Mathesius, V. 1942b. »Řeč a sloh«. U: Havránek, B. – Mukařovský, J. (ur.). *Čtení o jazyce a poezii*, Praha.
31. Mathesius, V. 1947. *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha.
32. Mathesius, V. 1961. *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistickém*, Praha.
33. Mathesius, V. 1964. »On linguistic characterology with illustrations from modern English«. U: Vachek, J. (ur.). *A Prague school reader in linguistics*, Bloomington, 59–67.
34. Mathesius, V. 1982. *Jazyk, kultura a slovesnost*, Praha.
35. Mukařovský, J. 1932. »Jazyk spisovný a jazyk básnický«. U: Havránek, B. – Weingart, M. (ur.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha, 123–156.
36. Novák, P. – Sgall, P. 1968. »On the Prague functional approach«. *Travaux linguistiques de Prague* 3, 291–297.
37. Skalička, V. 1948. »Kodaňský strukturalismus a pražská škola«. *Slovo a slovesnost* 10, 135–142.
38. Švedova, N. J. [Шведова, Н. Ю.] (ur.) 1970. *Грамматика современного русского языка*, Москва.
39. »Thèses présentés au Premier Congrès des philologues slaves«. 1929. *Travaux linguistiques de Prague* 1, 5–29.
40. Vachek, J. 1966. *The linguistic school of Prague*, Bloomington – London.
41. Vachek, J. 1971. *Prolegomena k dějinám pražské školy jazykovědné*, Praha.
42. Zvegincev, V. A. [Звегинцев, В. А.] 1965. *История языкознания XIX и XX веков*, Москва.

'Sentence pattern' in Prague functionalism

In Prague functionalism the concept of 'sentence pattern' refers to abstract syntactic models according to which actual sentences in a language are constructed. After it had been first used by Vilém Mathesius, the concept gained central importance in the sentence pattern syntax model (or two-level valency syntax), the syntactic theory and the methodology of syntactic description developed in the second half of the 20th century by a group of linguists around František Daneš. In their work it underwent further elaboration and was finally defined as a specific complex of formal and semantic distinctive features. In this paper the application of the said concept in the syntactic descriptions of the Czech language is related to the Mathesius' principle 'from function to form', i. e. his conviction that communicative functions should be the starting point of linguistic description and that formal means by which these functions are performed should be its aim. This principle profoundly marked Prague functionalism and new syntactic descriptions of the Czech language are now approaching its realization. The paper is concluded by emphasising the advantages of the syntactic model developed on these foundations, especially in the field of contrastive syntax and stylistics, but some possible weaknesses resulting from the theory being based on semantic categories are also pointed at.

Ključne riječi: funkcionalizam, sintaktički modeli, funkcija, Praška škola, rečenični uzorak
Key words: functionalism, syntactic models, function, the Prague school, sentence pattern